

MUSİQİ TÜRKOLOGİYASI
МУЗЫКАЛЬНАЯ ТЮРКОЛОГИЯ
MUSICAL TURKOLOGY

UOT 7/5527

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.16042531>

**ÇAĞDAŞ TÜRK MUSİQİSİNİN
İNKİŞAF MƏRHƏLƏLƏRİ VƏ ATATÜRK DÖVRÜ**

KÖNÜL ƏHMƏDOVA-YUSİFOVA*

Ü.Hacıbəyli adına BMA-nın elmi laboratoriyasının böyük elmi işçisi,

sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru

AZ 1014, Bakı, Ş.Bədəlbəyli 98

E-mail: konul_ahmedova@bk.ru

<https://orcid.org/0000-0002-9376-1620>

Sitat gətirmək üçün: Əhmədova-Yusifova, K. Çağdaş türk musiqisinin inkişaf mərhələləri və Atatürk dövrü // – Bakı: Musiqi dünyası. Beynəlxalq Elmi Musiqi Jurnalı, – 2025. Cild 27. № 1 (102), s.16-27.

Для цитирования: Ахмедова-Юсифова, К. Этапы развития современной турецкой музыки и период Ататюрка // – Баку: Мир музыки. Международный научный журнал, – 2025. Том 27. № 1 (102), 16-27 с.

For citation: Akhmedova-Yusifova, K. Stages of the development of contemporary turkish music and the Ataturk period // – Baku: World of Music. International Scientific Journal, – 2025. Vol.27. № 1 (102), pp. 16-27

Xülasə

Osmanlı dövlətindən gələn və dünyanın ən böyük siyasətçilərindən biri olan Mustafa Kamal Atatürkün Türkiyə Cümhuriyyətinin inkişafı naminə tətbiq etdiyi musiqi islahatlarının öyrənilməsi və bu gündə yenidən tətbiq olunması məsələsi olduqca aktual problemlərdən biridir. Bu baxımdan məqalə çağdaş türk musiqisinin keçdiyi inkişaf mərhələlərinin araşdırılmasına həsr olunub. Tədqiqatın əsas məqsədi Sultan II Mahmudun dövründən başlayaraq Qərb orkestr quruluşunun tətbiq olunma ardıcılığını və inkişaf mərhələlərini, həmçinin Atatürk dövründə Avropa klassik musiqi qanunlarının türk musiqisində icra olunması üçün aparılan mübarizə və inkişaf yollarını müəyyən etməkdir. Araşdırma zamanı sənətşünaslıq elminin metodoloji bazasına, belə ki, tarixi-müqayisəli metoda, tarixi-sistem metoduna, empirik tədqiqat üsullarından istifadə edilmişdir. Araşdırmadan alınan nəticələr müasir dövrümüzdə Türkiyə Cümhuriyyətinin Avropa klassik musiqi ənənələrinin mənimsənilməsi və görülməli islahatlarla bağlı aparılan tədqiqat işlərində mühüm elmi-nəzəri mənbə olmaqla yanaşı, tədris prosesində tətbiq edilə bilər.

Açar sözlər: Osmanlı dövləti, Musiqi-i Humayun, Darulelhan, Türk musiqisi, Atatürk, orkestr, bəstəkar.

* © Könül Əhmədova-Yusifova, 2025

Giriş.

“Şəxsən mən hesab edirəm ki, Mustafa Kamal Atatürkün türk xalqı qarşısındakı xidmətləri əvəzsizdir. Yəni o qədər böyükdür ki, ona qiymət vermək çətinidir. Amma bunların içərisində onun iki böyük xidmətləri var. Birincisi, Türkiyə Cümhuriyyətinin yaranması; ikincisi, türk ordusunun yaranmasıdır”.

Heydər Əliyev

Musiqi sahəsi Mustafa Kamal Atatürkün Türkiyə Cümhuriyyətini qurarkən tətbiq etdiyi inqilablardan biri olmuş, durmadan bu istiqamətin inkişafında və lazımı yer tutmasında bir mənalı şəkildə bütün şəraiti yaratmış, özünün arzuladığı nəticələrin əldə edilməsini tələb etmişdir. O, Qərbi Avropada formalaşmış qabaqcıl musiqi mədəniyyətinin tarixi inkişaf mərhələlərini ümumiləşmiş şəkildə Türkiyədə yaradılması istəyini hər zaman çıxışlarında bildirmişdir. Bu dəhi liderin Türkiyə Cümhuriyyətində yaratdığı inqilabların ən vaciblərindən – “Musiqi inqilabı” olduqca maraqlı və tədqiqat aparılacaq mövzulardandır. Hər bir xalqa məxsus mədəniyyətin bu və ya digər istiqamətlərlə bağlılığı vardır. Mustafa Kamal Atatürk də Avropa musiqi mədəniyyətində formalaşmış, inkişaf etmiş və dəqiqləşdirilmiş bütün istiqamətlərin türk klassik musiqində də icra olunması uğrunda durmadan, yorulmadan mübarizə aparmışdır.

“Türk musiqi tədrisi sistemi Səlcuqlu dövründən gələn bir başlanğıc olaraq, təməli daha çox dinə əsaslanırdı. Osmanlı dövlətinin ilk və orta mərhələlərində, bəzi xüsusi hallar istisna olmaqla, yenə də daha çox dini təmələ əsaslanırdı. Son mərhələlərdə isə bu istiqamətlə paralel dünyəvi əsasa, kökə istiqamətlənmiş yeni bir sistem qurulmaqda idi. Və beləliklə, biri ənənəvi, digəri modern olmaq üzrə ikili bir sistem görünüşü yaranırdı” [1, s.14].

Bu gün Türkiyə Cümhuriyyətinin bütün istiqamətlərində Atatürk imzasını izləyirik. Bu imzanın özü söylədiyi kimi ən mürəkkəbi məhz musiqi ilə bağlı arzu və tələbləri olub. Bu baxımdan var olmasının bir əsrini adlayan ölkənin Avropa klassik musiqi ənənələrinin tətbiq olunma ardıcılığındakı göstərdikləri xidmətləri araşdırmaq olduqca vacib istiqamətlərdən biridir.

Materiallar və metodlar.

Azərbaycan musiqişünaslığında çağdaş türk musiqisinin inkişaf mərhələləri və Atatürk dövrü olduqca az araşdırılan mövzulardan biridir. Bu boşluğu aradan qaldırmaq məqsədi ilə Ali Uçanın [1], Mango Andreunun [6], Turgut Güremin [12] araşdırmaları və digər kitablar, arxiv sənədlər və müxtəlif elmi məqalələr tədqiqata cəlb olunub. Bundan başqa elektoron informasiya resursları da tədqiqatımıza kömək olub. Bu kitablar və məqalələrdə əsasən Atatürk dövründə onun tətbiq etdiyi islahatlar, gündəlik yaşam hekayələri, xaricdə müxtəlif ixtisaslar üzrə təhsil alan

tələbələr haqqında məlumat verilmişdir. İnternet resurslarından – əsasən rəsmi dövlət saytlarında arxiv sənədlər izlənilib.

Tədqiqatda sənətsünaslıq elminin metodoloji bazasına, daha dəqiq desək tarixi-müqayisəli metoda, tarixi-sistem metoduna, emperik tədqiqat üsullarına əsaslanırıq. Həmin metodlar vasitəsilə çağdaş türk musiqisinin inkişaf mərhələləri – Osmanlı imperiyasının son dövründən başlayaraq Türkiyə Cümhuriyyətinin qurucusu Atatürkün musiqi islahatlarının tətbiq olunma istiqamətlərini xronoloji ardıcılıqlarla araşdırmağa nail oluruq. Burada qeyd olunan metodlara əsaslanaraq Osmanlı dövründən başlayaraq Türkiyənin müxtəlif şəhərlərində açılan musiqi məktəblərinin, klassik musiqinin dərk olunma və tətbiq olunması naminə təşkil olunmuş konsert proqramları, “yeni” musiqinin qəbul olunması yollarının axtarışı, tədris proqramları, musiqi təhsilinin icra olunma metodları və s. istiqamətləri araşdırırıq.

Müzakirə və qənaətlər.

Musiqi-i Humayunun yaranma və inkişaf mərhələləri

Osmanlı dövlətində Qərb orkestr quruluşunda tətbiq olunan ilk qurum “Saray Bando”sudur, yəni “Hərbi musiqi ansamblı olan yürüş qrupu” olmuşdur. Belə ki, 1826-cı ildə Sultan II Mahmud (hakimiyyət illəri 1808-1839) 1361-ci ildə əsası qoyulduğu söylənən, döyüşlər zamanı əsr götürülən 8-18 yaşında xristian uşaqlarından ibarət piyada döyüşçüləri olan Yeniçeri Ocağının yerinə Məhəmmədin muzəffər əsgərləri (Asakir-i Mansure-i Muhammediyyə) adıyla Qərb tərzli modern ordu yaratmış və onun daxilində də Musiqi-i Humayun (Mehterhane-i Hümayunun yerinə) adlanan əsgər bandosu qurmuşdur. İlk öncə, Osmanlı dövlətinin Əndərundakı gənclərdən ibarət trambet (kiçik baraban) qrupu yaradılmış, qrupun inkişafı üçün rəhbərlik fransız musiqiçi Monsieur Mangelə (Mangel) tapşırılmış lakin, gözlənilən nəticələr əldə olunmadığından işdən azad olunmuşdur. Sonra Sardiniya krallığının İstanbuldakı səfiri Marquie Groppolonun vasitəsilə məşhur opera bəstəkarı Gaetano Donizettinin böyük qardaşı Giuseppe Donizetti Sultanın dəvətilə İstanbula gələrək, 1828-ci ildən Musiqi-i Humayuna rəhbərlik etmişdir.

Daha sonra Musiqi-i Humayunun daxilinə “Saray Orkestri” və “Fasil Heyəti” əlavə olunmuşdur. Bando inkişaf edərək xor və orkestrdən ibarət bir şəkllə gəlmiş və “Saray Orkestri” adlanmışdır. Türk Musiqisi bölümü isə iki istiqamətdən ibarət idi: Fasil Heyəti və Müəzzinan. Müəzzinlər – məsciddə dini vəzifə olaraq, namaz vaxtlarını bildirmək üçün azan oxuyanlardı. Müəzzinlər fasil heyətində də fəaliyyət göstərə biləcək şəkildə öyrədilirdi. Müəzzinlər usul və makamı bilən xanəndə olmalı, xüsusilə cümə və bayram təbriklərində, 5 dəfə oxunacaq azanda, sarayda dini mərasimlərdə fəaliyyət göstərməli idi. Usul Osmanlı türk musiqisində əruz vəzninə əsaslanan bir formadır. Geniş mənada desək bir konsert

proqramıdır. Klassik Fasilin ardıcılığı isə “taksim”, “peşrev”, “kar”, “1-ci beste”, “2-ci beste”, “ağır semai”, “yürük semai”, “saz semai”sindən ibarətdir. Lakin, zamanla bu qayda dəyişərək, ağır tempdə başlayıb, tədricən sürətli tempdə ifa olunan mahnılar ardıcılığına əsaslanmışdır.

Qeyd etdiyimiz Fasil Heyəti isə Fasl-ı-atık və Fasl-ı cedit olaraq iki bölümdən ibarət idi. Türk musiqisində icra şəkillərindən biri də fasıldır və bunu ifa edən dəstəyə Fasil heyəti deyilir. Bir fasılda bütün ifalar mütləq eyni makamda olmalıdır.

Fasl-ı atık Türk sazları ilə Türk musiqi əsərlərini ifa edən qrupdur. Burada çalışmış və tanınmış dəyərli sənətkarlardan: Hamamizade İsmail Dede, Haşım bey, Sermüezzın Rifat bey, Hacı Arif bey, İsmail Hakkı bey, Münir Nurettin Selçuku, Şekerci Cemil Efendi, Refik Fersan və s. sadalamaq olar. II Mahmud (1808-1839) dövründə Qərb alətlərindən təşkil olunan qrup isə Fasl-ı cedit adlanırdı. Qrupa fleyta, lavta, gitara, trombon, skripka, kastanyet alətləri daxil idi. Əsasən major-minor səslənməsinə yaxın məqamlarda peşrev, saz semaisi, şarkı, köçəkçe, oyun havaları ifa olunurdu.

Peşrev klassik türk musiqisində giriş yəni uvertüra adlanır. Saz semaisi isə peşrevlə başlayan fasılın sonunda sazlar tərəfindən ifa olunan instrumental hissədir. Fasil məhz bu ifa ilə tamamlanır. Müəllifi məlum olan musiqi kompozisiyası isə şarkı yəni mahnı adlanır. Köçəkçe sözlü və ya sözsüz olub, rəqs etmək üçün yaradılan rəqs musiqi formasıdır. Əsasən xalq musiqi melodiyaları istifadə olunur. Bu rəqsi kişilər qadın paltarında ifa edirdilər. Oyun havalarının melodiyası yüngül və şən olub, quruluşu peşrev və səamiyə yaxındır. Oyun havaları sazlarla ifa olunan, Anadolu və Rumeli mənşəli olub, Türk kökənli saz əsəridir. Milli rəqsləri, xalq oyunlarını müşayiət edərək insanlarda ruh yükrəkliyi yaradır. Rəqs hərəkətlərinə uyğun olaraq ritmik və ahəngli olur. Oyun havalarından Çərkəz Havası, Laz Havası, Raks Havası, Anadolu Havası, Selam Havası, Kaşık Havası, Zeybek Havası və s. sadalamaq olar. Məqam adları ilə bağlı olanları vardır. Bu oyun havalarından Hicaz Havasını, Uşşak Havasını və s. göstərmək olar.

1831-ci ildə isə Musiqi-i Humayunun musiqi məktəbi yaradılır. Bu məktəb Osmanlı İmperiyasının ilk musiqi məktəbi olur. Məktəbin yaradılmasının əsas səbəbi Hərbi məktəbdə təhsil alanların, Musiqi-i Hümayundakı musiqiçilərin və əsgər bandosunun musiqi təhsili alması idi. Qərardan 3 il sonra məktəb Maçkada (Maçka – Trabzon şəhərinə bağlı bir bölgə) açılır. Məktəbdə təhsil alanların sayı sürətlə artmaqda idi. Musiqi təhsili ilə yanaşı burada Əndərun ağaları və padşahın xidmətində olacaq adamların təhsili də düşünülmüşdür. Osmanlı imperiyasında bəzi işlərin başında duran adam “ağa” adlandırılırdı.

1856-cı ildə Donizetti Paşa vəfat etmiş və onun vəzifəsi Callisto Guatelliyə (1819-1899) verilmişdir. Bu dövrdə 32-ci Osmanlı sultanı və 111-ci İslam xəlifəsi Sultan Əbdüləziz dönəmində (1830-1876) saraydan kənar musiqi bandoları yaradıldığından, Osmanlı sarayında “Baş Musiqi Nəzarəti” (Umum Mızıkalar Nezareti) qurumu yaradılmışdır.

1876-cı ildə 34-cü Osmanlı sultanı və 113-cü İslam xəlifəsi II Əbdülhəmid (1842-1918) dönəmində Musiqi-i Humayun daha da çiçəklənmişdir. Onun daxilində 13 bölüm yaradılmışdır. Musiqi-i Humayun 1828-ci ildə İtalyan məktəb tədrisi ənənələri əsasında qurulmuş, 1876-cı ildə Sultanın dövlətilə gələn İspan əsilli Fraznsız musiqiçi Fernando de Arando vasitəsilə Fransız məktəb tədrisi ənənələrinə keçirilmişdir. Bəstəkar və dirijor Fernando de Arando (1846-1919) piano və harmoniya dərsləri verirdi. O, Avropadan

yeni əsərlər gətizdirmiş və repertuarı zənginləşdirmişdir. Həmçinin əsgər bandosuna ilk dəfə saksafon alətini daxil etmişdir. Bu illərdə Musiqi-i Humayun Aranda Paşanın rəhbərliyi ilə Saray Orkestrilə xalq konsertləri verməyə başlamışdır. Musiqinin Saraydan çıxaraq şəhər mühitinə daxil olması olduqca böyük bir addım idi. Qeyd edək ki, ilk dəfə musiqi fənni 1870-ci ildə “Darülmüallimat”da tədris olunmağa başlamışdır. Bu tədris ocağında qız məktəblərinə müəllim hazırlayırdılar.

1908-ci ildə II Meşrutıyyetdə alınan qərara əsasən Osmanlı İmperiyasında türk olmayanların çalışması qadağan olunmuş, bu səbəbdən Aranda Paşa işdən azad edilmişdir. Bu qərar 1900-cü ilin əvvəllərində ilk türk dirijoru, fleyta ifaçısı, Osmanlı Dövlətinin təyinatı ilə Paris Konservatoriyasında bir il təhsil almış, Saray Orkestrində çalışmış, Musiqi-i Humayuna rəhbərlik etmiş və Türkiyə Cümhuriyyətinin bugünkü “Prezident Simfonik Orkestri”nin (“Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası”) təməli olan “Makam-ı Xilafət Filarmoniya Musiqisi” (“Makam-ı Hilafet Filarmoni Muzikası”) orkestrini yaradan Saffet Atabinen (1858-1939) və Türkiyə Cümhuriyyətinin musiqi inqilabına başçılıq edəcək Zeki Üngör kimi istedadların yetişməsinə səbəb olmuşdur.

1910-cu ildə Saffet Atabinenin rəhbərliylə “Saray Orkestri” ilk dəfə simfonik əsərlərdən ibarət konsert vermişdir. Bu konserti Türkiyə musiqi tarixinin bir dönüm nöqtəsi adlandırmaq olar. O günə qədər “yüngül” əsərlər ifa edən orkestr konsertdə Bethovenin VII simfoniyasını, Zeki Üngör isə Mendelsonun Skripka Konsertini ifa etmişdir.

1916-cı ildə Atabinenin təqaüdə çıxması ilə bağlı professional musiqi təhsili alan Mehmet Zati Arca 1924-cü ilə qədər Musiqi-i Humayunun rəhbəri olur. Zati bəyin köməkçisi isə Zeki Üngör idi. Qeyd edək ki, Zati Arca 8 yaşından Musiqi-i Humayunda olmuş və burada violino, fleyta, klarnet, piano, harmoniya dərsləri almışdır. Həmçinin Türk musiqisini öyrənmişdir. İlk dəfə olaraq, o, “Zeybək” baleti adlı rəqs musiqisi yaratmışdır ki, bunu da ilk Türk Teatrının başlanğıcı üçün təməl addım hesab etmək olar. Lakin, o dövrdə padşah tərəfindən yüksək qiymətləndirilmədiyi üçün səhnəyə qoyulmadan, qadağa olunmuşdur.

İlk dəfə olaraq 1917-1918-ci il 31 yanvar tarixləri arasında Qırmızı Xaç Komitəsinin xəttilə Osmanlı İmperiyasının sərhədlərindən kənarda Musiqi-i Humayun Filarmoniya Orkestri konsertlərlə çıxış etmişdir. 1918-ci ildən sonra isə Musiqi-i Humayun Filarmoniya Orkestri İstanbulda Fransız Birliyi binasında həftəlik konsertlər vermişdir. Bu hadisəni İstanbulun musiqi həyatındakı inkişafın möhürü hesab etmək olar. Türk qanunları ilə idarə olunan İstanbul Fransız Birliyi daim konfranslar, tədbirlər, toplantılar qeyd olunmuşdur.

XX əsrin ən böyük liderlərindən biri olan Mustafa Kamal Atatürk 19 may 1919-cu il “Türk inqilabı”nı başlatdı. Türk millətinin ləyaqətinə, inamına və mənəviyyətinə güvənən Atatürk öz çıxışında söyləyib: “... Yalnız böyük Türk millətinin ləyaqətindən doğan və mənim vicdanımı

dolduran yüksək və mənəvi bir qüvvət vardı. Beləcə mən bu milli qüvvətə, bu Türk millətinə güvənərək işə başladım. ... Mən Türk üföqlərində bir gün mütləq bir günəş doğacağına, bunun hərəkət və qüvvətinin bizi isidəcəyinə, bundan bizə bir güc gələcəyinə o qədər əmin idim ki, bunu sanki gözlərimlə görürdüm”.

Türkiyə Böyük Millət Məclisi (TBMM) 1 oktyabr 1922-ci il padşahlığı ləğv etmişdir. Qeyd edək ki, xəlifəlik zamanı Musiqi-i Humayun Məqam-i Xilafət Musiqisi (Makam-ı Hilafet Muzikası) adı ilə fəaliyyət göstərmişdir. 29 oktyabr 1923-cü il Türkiyə Cümhuriyyəti elan olundu və 3 mart 1924-cü ildə xəlifəliyin ləğvi ilə bağlı olaraq, Məqam-i Xilafət Musiqisi və Makam-ı Fasil Heyətinin də fəaliyyətinə son qoyulmuşdur. Məqam-i Xilafət Musiqisi heyətinə Üngör rəhbərlik etmişdir.

Üngör heyət ilə birgə 11 mart, 2 aprel tarixlərində böyük müvəffəqiyyətlə konsertlər vermişdir. Bu hadisədən sonra Atatürkün istəyilə 1924-cü il TBMM-in qərarilə bu heyət Riyaset-i Cümhur Musiqi Heyəti (Riyaset-i Cümhur Musiki Heyeti) rəsmi adını aldı. Heyət 3 bölümdən ibarət idi: Riyaset-i Cümhur Orkestri, Riyaset-i Cümhur Bandoşu və Riyaset-i Cümhur İncəsaz Heyeti. 1926-cı ildən Riyaset-i Cümhur Musiqi Heyəti, Barselona, Liverpul, London, Almaniya, Hamburq, Marsel, Genuya, Venesiya, Kopenhagen, Batumi, Odessa, Amsterdam və s. liman şəhərlərində konsert verir.

Riyaset-i Cümhur Musiqi Heyəti Atatürkün istəyilə 1932-ci ildən Riyaset-i Cümhur Filarmoniya Orkestri adlandı və baş dirijor Zeki Üngör idi.

“Darülbedayi” və türk musiqi tədris sistemi

XIX əsrdə yaranan “Musiqi-i Humayun”un müasir Türkiyə professional musiqi mədəniyyətinin inkişafındakı yeri və rolu qədər önəmli olan, XX əsrin əvvəllərində yaranan “Darülbedayi”nin də rolu xüsusilə vurğulanmalıdır. Belə ki, 1914-cü ildə İstanbulda fransız rejissoru, aktyor və teatr nəzəriyyəçisi Andre Antuanın rəhbərliyi ilə açılmış “Darülbedayi” (“Güzəlliklər evi” və ya “Nəğmələrin evi”) mərkəzi 2 istiqamətdə: musiqi və teatr məktəbi kimi fəaliyyətə başlamışdır. Musiqi bölümü Şərq və Qərb musiqisi olaraq iki istiqamətdə öyrədilirdi. Əsas məqsəd Şərq və Qərb musiqisinin vəhdətdə mənimsənilməsi və bunun da səhnə musiqisinə təzahürü idi. Lakin, I Dünya Müharibəsinin başlanması və daha sonra maddi vəsaitin çatmaması səbəbindən mərkəz fəaliyyətini davam etdirə bilmədi.

Atatürk 1923-cü il 1 mart TBMM-nin açılış çıxışında vacib mərkəzlərdə konservatoriyaların açılışını bildirir.

“Atatürk konservatoriyalar qurulmasını söyləyərkən, dövrün görkəmli mədəniyyət işləri üzrə səlahiyyətli nümayəndəsi Ziya Gökalp konservatoriya sözünü işlətməyərək “Darürləhan”ın

Türk Darüelhan vəziyyətinə gətirilməsindən söz edirdi. Bu sözün də təsirlə mərkəzin yenidən qurulmasına baxmayaraq, köhnə adı ilə fəaliyyətə başladı” [8].

Qəbul olunmuş qərara əsasən ibtidai təhsil almış şagirdlərin “Darulelhan”a qəbul olunması üçün bir il hazırlıq sinfində təhsil aldıqdan sonra, ixtisaslara görə qruplara ayrılmalı idi. Bura tələbələrə 4 il təhsil verirdi. Qərb musiqisi bölümündə bəstəkarlıq, fortepiano, violonçel, fleyta və digər orkestr alətləri, həmçinin vokal sinfi, Şərq musiqi bölümündə isə ney, ud, tambur, qanun, skripka, kamança (kemençe), santur və təğanni var idi. Hər iki bölümün tələbələri musiqi tarixi və nəzəriyyəsi, solfecio, harmoniya, polifoniya dərsləri alırdı. Mərkəzin direktoru bəstəkar Musa Sürayyə bəy, müəllimləri isə yerli və xarici musiqiçilər idi.

Fəaliyyət illərində musiqi “ocağ”ının əvəzsiz xidmətlərindən biri də Türk xalq mahnılarının toplanılması olmuşdur. Buraya Parisdən səsyazma cihazları gətirilərək, 1926-cı ildə ilk dəfə olaraq “Darulelhan”da folklorşünas və yazıçı Yusif Ziya Dəmirçioğlunun rəhbərliyi ilə xalq mahnılarının nota köçürülməsi başlanmışdır. Yusif Ziya bəy, Rauf Yetka, Ekrem Besim Tektaşın və Dürrü Turan bəy ilk səfərdə Kayseri, Gaziantep, Niğde, Adana, Sivas və Urfa bölgələrində olmuşdur. 1927-ci ildə ikinci səfərdən sonra Türkiyədə ilk dəfə olaraq rəsmi nəşr olaraq “Şehzadebaşı evkaf” mətbəəsində “Anadolu xalq mahnıları” adlı bir dəftər dərc olundu. (120 eski Türk dili, Osmanlı türkcəsi, s.180) Üçüncü və dördüncü səfərləri nəticəsində isə 1928-ci ildə “Xalq mahnıları”, 1929-cu ildə isə “Şərqi Anadolu Mahnı və Oyunları” və “Xalq mahnıları” adlı on üç dəftər dərc olundu. Cəmi on dörd dəftərdə 850 nömrə nəşr olunmuş, bir çoxu qramafon valına yazılmışdır. Tədrisən bu qramafon valları keyfiyyətini itimiş və yararsız hala düşmüşdür. Lakin, zamanında bu melodiyları nota alan Ferruh Arsunar türk folklor musiqi xəzinəsinə böyük tövhə bəxş etmişdir. Qeyd edək ki, “Şanlı urfa-Kültür Sanat Tarih ve Turiz ” jurnalında 2012-2017-ci illərdə Osmanlı türkcəsi (Osmanlı türkcəsi sağdan sola doğru yazıldığı üçün ifa zamanı çətinlik yaradırdı) ilə yazılan mahnılar Türk dilinə çevrilərək yenidən nəşr olunmuşdur. Nəşr zamanı melodiylarda heç bir dəyişikliyə yol verilməmiş, həm öncəki yazı, həm də yeni yazı eyni topluda nəşr olunmuşdur.

Vaxtı ilə Atatürkün söylədiyi kimi “Darulelhan” “İstanbul konservatoriyası” adlandırıldı. 1927-ci il yanvarın 22-sində qəbul olunan bu qərardan sonra Türk musiqi bölməsi əvvəlki kimi aktiv fəalliyəti göstərməsə də, ilk illərdə görülən işlər Türk folklor musiqisinə əvəzsiz tövhələr vermişdir.

Mustafa Kamal Atatürk və yeni mərhələ

“Ölkəmizdə çalınan Türk musiqisi deyildir. Bir Bizans aksiomasıdır. Bizim milli musiqimizi ancaq kəndlərdə çobanlar çalır. Lakin onu da Qərb musiqisinin indiki səviyyəsinə yüksəltmək üçün təxminən dörd əsr lazımdır. Bu qədər gözləmək çoxdur. Onun üçün Avropa musiqisini köçürməyə çalışırıq” [5] söyləyən Atatürkün istəyilə 1 noyabr 1924-cü il Ankarada “Musiqi Müəllimlər Məktəbi” (MMM) açılır. Məktəbin müdiri Osman Zeki Üngör idi.

XX əsrin 30-cu illərinin əvvəllərində çağdaş türk musiqisinin birinci mərhələsinə son qoyuldu. Başlanan ikinci mərhələ bəlkə də vaxtilə Atatürkün söylədiklərinin tam tətbiqi olsaydı, daha yüksək pillələr fəth etmiş olardı.

4 iyul 1934-cü il 27431 nömrəli Rəsmi Qəzetdə (Resmi Gazete de) çap olunan Milli Musiqi və Nümayəndə Akademiyası Təşkilatı (Temsil Akademisi Teşkilat) Qanunu qəbul olundu. İcrasındakı böyük çatışmazlıqlara baxmayaraq, bunu Türk musiqisində yeni bir inqilab hesab etmək olardı.

Məşhur və tanınmış musiqiçilərin Türkiyəyə dəvət olunması nəzərdə tutulmuşdur. 1935-ci il 6 aprel tarixində Paul Xindemit Türkiyəyə gəldi. P.xindemit Türkiyədə 4 dəfə olmuşdur. Türk musiqisində təhsil, tədris məsələləri və onun gələcək inkişaf mərhələlərini müəyyənləşdirmək kimi məqsədlər qarşıya qoyulmuşdur. Xindemitin təklifi ilə 1936-cı ildə “Musiqi Müəllimlər Məktəbi” “Ankara dövlət Konsevatoriya”sına çevrilmişdir.

1936-cı il 6-12 may tarixlərində qabiliyyət imtahanı təşkil olundu. Bu imtahan Cümhuriyyət tarixində ilk qabiliyyət imtahanı idi. 1938-ci ildə “Musiqi Müəllim Məktəbi” konservatoriyadan ayrılaraq, “Gazi Orta Müəllim Məktəbi və Təlim İnstitutuna” (“Gazi Orta Muallim Mektebi ve Terbiye Enstitüsü”) köçürülmüş və “Gazi Orta Müəllim və Musiqi Təlim Şöbəsi (“Gazi Orta Öğretmen ve Terbiye Müzik Şubesi”) adlandırılmışdır.

1936-cı ildə Türkiyəyə dəvət alan bəstəkarlardan bir də Macar bəstəkarı, entomusiqişünas Bela Bartok olub. B.Bartok öz xatirələrində bu dəvəti böyük istəklə qəbul etdiyini vurğulamışdır. O, İstanbulda tərtib edilmiş türkülərlə (türkü – xalq şeirlərini melodiya ilə oxumaq) tanış olmuş, daha sonra isə Ankaraya getmişdir. Məqsəd xalq musiqisinin araşdırılması istiqamətində onun məsləhət və təcrübəsinin mənimsənilməsi idi. B.Bartok orada 3 seminar vermişdir. Seminarlarda o, Macar musiqisinin inkişafı, onun türk musiqisi ilə qarşılıqlı əlaqəsi və türk musiqisinin inkişaf edə biləcək istiqamətləri haqqında olmuşdur. Onun Osmaniyyə bölgəsindən topladığı nümunələri Macarıstan Elmlər Akademiyası tərəfindən 1976-cı ildə çap olunmuşdur.

P.Xindemitin məsləhətilə 1936-cı il 26-ı aprel tarixində Alman bəstəkarı, pedaqoq Eduard Zuckmayer Ankaraya dəvət olunur. 36 il yorulmadan (1936-1972), böyük həvəs və sevgiyə Türk musiqi mədəniyyətinin inkişafı üçün əlindən gələn bütün xidmətləri göstərmişdir.

Böyük sərkərdə Mustafa Kamal Atatürkün musiqiyə olan dərin bağlılığını və sevgisini bir daha bu fikrində izləmək olar: “Atatürk bir gecə “Karmen” operasına baxmağa getmişdir. Burada bütün sənətçilərin – ifaçıların və dirijorun Bolqar olduğunu öyrənmiş və söyləmişdir: “Balkan müharibəsində niyə məğlub olduğumuzu indi anladım. Bolqarları çoban bilirdik, lakin biz

görmədən onlar necə inkişaf ediblər; bütün sənətçilər Bolqardır. Biz bu sivilizasiyaya çatmazsaq, bizə yaşamaq haqqı yoxdur” [6, s.345].

Böyük siyasətçi döyüşdə məğlubiyyətin də səbəbini məhz bu istiqamətdə görmüşdür. Hətta Atatürk qəbul etdiyi yeni qərarlarda da duyğulara yelkən olan musiqinin ecazkar qüvvəsini unutmamışdır. Belə ki, “8 noyabr 1919-cu il səhərə yaxın otaqda 3 nəfər vardı: Mustafa Kemal, Kansu ve Süreyya Yiğit. Atatürk sonuna qədər gizli qalmaq şərtilə Kansudan aşağıdakıları yazmağı istəyir:

1. Qələbədən sonra hökumət şəkli Cümhuriyyət olacaq
2. Padişah və xəlifəlik haqqında zamanı gələndə lazım olanlar ediləcək
3. Hicab qaldırılacaq
4. Fəs (Fəs –. tünd qırmızı rəngdə kişi baş geyimi) qaldırılacaq, mədəni millət kimi şapka qoyulacaq

Dördüncü maddəni yazanda Kansu qələmi əlindən yerə salır. Mustafa Kamal ona baxıb deyir: “Niyə fasilə elədin?”

Kansu cavab verir: “İncimə Paşam, Sizin də xəyalpərəst tərəfiniz varmış”.

Atatürk deyir: “BUNU ZAMAN TƏYİN EDƏR, SƏN YAZI!”.

5. Latin hərfləri qəbul olunacaq” [7, s. 251].

Cümhuriyyətin elanından sonra vaxtilə qeyd olunan bütün maddələri tətbiq edən Atatürk Kansuya deyir: “Əzizim Mazhar Müfit bəy, neçənci maddəsiniz? Qeyd etdiklərinizə baxırsız?” [7, s. 255].

Dahi liderin qeyd etdirdiyi sonuncu punktu o xalqa marş ifası ilə mənimsətməmişdir. Atatürk Zeki Üngörün yanına çağırırdı və ona xalqın yeni hərfləri tez mənimsəməsi üçün sadə marş yazmağı tapşırırdı. O, marşda öncə sait səslərin sonra isə samit səslərin səsləncəyini söyləyirdi. (a,o,u,ı,e,ö,ü,i. b,c,ç,d,f,g,h,j,k,l,m,n,p,r,s,ş,t,v,y,z.)

Bir həftə sonra Zeki Üngör Atatürkün yanına gələrək, marşı onun üçün ifa edir. Marşı dinləyən Atatürk, çox bəyənir və həmin gün – 1 sentyabr 1928-ci ildə “Cümhuriyyət qəzeti”ndə “Hərflər marşı” adı ilə dərc olundu.

Atatürkün istəyilə xaricdə müxtəlif ixtisaslar üzrə tələbələr təhsillərini davam etdirirdi. Çağdaş Türk musiqisinin formalaşmasında da bu tələbələrin əmək və göstərdiyi səyləri danılmazdır.

Avropada təhsil alan gənclər bütün janrlara müraciət edərək, Atatürkün arzuladığı kimi, Türk musiqisini Qərb musiqi ənənələri ilə qarşılıqlı şəkildə qovuşduramağa çalışırdılar. Yaradıcılıqlarında tətbiq etdikləri istiqamətə görə bəstəkar, pianoçu, dirijor Cemil Reşit Rey,

bəstəkar, dirijor, pedaqoq Ülvi Cemal Erkin, bəstəkar, violonçel ifaçısı Necil Kazım Akses, bəstəkar, dirijor Hasan Ferit Alnar, bəstəkar, pedaqoq, entomusiqişünas Ahmed Adnan Sayqun “Türk beşləri” adlandırılırdı. Məşhur əsərlərindən Adnan Sayqunun Türkiyədə ilk opera olan “Özsoy”, “Yunus Emre” oratoriyası, Cemal Reşit Reyin “Onuncu il marşı”, “Lüküs Həyat” operettası, Ülvi Cemal Erkinin “Köçəkçə” suitası, Necil Kazım Aksesin 5 simfoniyası, orkestr üçün “Konset”i, f-no üçün miniatürləri, Hasan Konsert”i göstərmək olar.

Yekun nəticə

Abbasilər xilafətinin süqutundan sonra tanınan Osmanlı, XV əsrin sonundan ən çiçəklənən dövrünü yaşadı. XIX əsrin əvvəllərindən artıq Avropa musiqi alətlərindən ibarət orkestr təşkil edən saray ortamı bununla da tədricən bu musiqini – Avropa musiqisini mənimsəməyə başladı. İmperiyanın süqutundan sonra qurulan qüdrətli Türkiyə və Atatürk islahatları “dili” olmayan və sərhədsiz musiqisinin ecazkar təsirinə düşməyə bilməzdi. İlk öncə marş ritmli musiqi, daha sonra tədricən Avropa musiqi yazı sisteminin qəbul olunması, ardınca ibtidai musiqi məktəbləri, xaricdən dəvət olunan tanınmış bəstəkar və musiqişünasların dəvəti, onların başçılığı ilə qurulan planlar – tədris proqramları, təhsil sistemləri və nəhayət ali təhsil – konservatoriyaların açılması baş tutdu. Lakin Atatürkün öz dövründə düşündüyü və arzuladığı – türk musiqisinin Avropanın əsrlərlə əldə etdiyi o yüksək nöqtəyə tez zamanda çatma istəyi baş tutmadı. Bu gündə türk klassik musiqisi inkişaf edir və düşünürük ki, zaman gələcək Atatürkün düşçələrində arzuladığı o möhtəşəm zirvəni fəth edəcək...

Məqaləni Ulu Öndər Heydər Əliyevin fikri ilə başladığımız üçün onun Mustafa Kamal Atatürk haqqında söylədiyi fikirlə də tamamlamaq istərdik: “Türkiyə Cümhuriyyətinin yaradıcısı Atatürk elə bir şəxsiyyətdir ki, onun haqqında nə qədər danışsan yenə də azdır. Atatürkün həyatını, fəaliyyətini daim öyrənmək lazımdır” [10].

Ədəbiyyat

1. Ali Uçan. Eduard Zuckmayer ve Cumhuriyet müzik eğitimi, Ankara. Müzik eğitimi yayınlar, 2012, 319 s.
2. Çambel, Perihan. Atatürk, Evrim, Devrim ve Müzik.N9. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, Cild III, TTK yayınları, Ankara, 21-25 Eylül 1981
3. Falih Rıfkı Atay.Çankaya. Pozitiv Yayınları, Ankara, 2009, s.511
4. Hacı Angı, Marşlarda – Türkülerde Atatürk, Angı Yayınları No.3, Ankara, 1979, s.56-57
5. Karal, Enver Ziya. Atatürkden Düşünceler, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1986. s.101
6. Mango, Andrew. Atatürk (Çev. F.Doruker), İstanbul: Sabah Yayınları, 2000. 637 s.
7. Mazhar Müfit Kansu. Erzurumdan Ölümüne Kadar Atatürk ile Beraber.CİLD I, II. Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019. 591 s.
8. Musa Süreyya ve Zeki. Konservatuvar Teşkili Hakkında Rapor. Maarif Vekaleti Mecmuası, Sayı 7, 1 Mayıs 1926. s.68-79.
9. Niyazi Ahmet Banoğlu. Nükte ve Fıkralarla Atatürk. İstanbul, 1954, Cild I, s.219-220
10. Cəfərov, N.Q. Ədəbiyyatdan siyasətə. Az. Ata. M. Bakı, 2003, s. 105
11. TBMM açış nutku; 1 Kasım 1934, cilt 1, s.378
12. Turgut Gürer,Cevat Abbas Gürer. Cebheden Meclise Böyük Önder ile 24 yıl. C.İstanbul, 2006, s.250

ЭТАПЫ РАЗВИТИЯ СОВРЕМЕННОЙ ТУРЕЦКОЙ МУЗЫКИ И ПЕРИОД АТАТЮРКА

КЁНУЛЬ АХМЕДОВА-ЮСИФОВА

*Старший научный сотрудник научной лаборатории БМА им. У. Гаджибейли,
Доктор философии по искусствоведению*

Резюме

Изучение музыкальных реформ, осуществленных Мустафой Кемалем Ататюрком, одним из величайших политиков мира, выходцем из Османской империи, для развития Турецкой Республики, и их повторное применение в наши дни является весьма актуальной проблемой. С этой точки зрения статья посвящена рассмотрению этапов развития современной турецкой музыки. Основная цель исследования – определить последовательность и этапы развития применения западной оркестровой структуры, начиная со времен султана Махмуда II, а также пути борьбы и развития внедрения европейских классических музыкальных законов в турецкую музыку в эпоху Ататюрка. В ходе исследования использовались методологические основы искусствознания, а именно историко-сравнительный метод, историко-системный метод, эмпирические методы исследования. Результаты исследования могут быть использованы в учебном процессе, а также являются важным научно-теоретическим источником в исследованиях, посвященных принятию европейских классических музыкальных традиций и реформам в Турецкой Республике в современное время.

Ключевые слова: Османская империя, Мусики-и Хумаюн, Дарулелхан, турецкая музыка, Ататюрк, оркестр, композитор.

STAGES OF THE DEVELOPMENT OF CONTEMPORARY TURKISH MUSIC AND THE ATATURK PERIOD

KONUL AHMADOVA-YUSIFOVA

*Senior Researcher of the Scientific Laboratory
of the BMA named after U.Hajibeyli,
Ph.D. in Art History*

Abstract

The study of the musical reforms implemented by Mustafa Kemal Atatürk, born in the Ottoman Empire and one of the greatest politicians of the world, for the development of the Republic of Turkey, and their reapplication is one of the most relevant problems today. In this regard, the article is devoted to researching the stages of development of contemporary Turkish music. The main purpose of the research is to determine the sequence of the use and development stages of the Western orchestral structure since the time of Sultan Mahmud II, as well as the way of struggle and development of the implementation of European classical music laws in Turkish music during the Atatürk's period. The methodological basis of art history, such as the historical and comparative method, the historical and system method and empirical research methods were used during the research. The results of the research can be used in the teaching process, as well as being an important scientific and theoretical source in research conducted on the learning European classical music traditions and reforms in the Republic of Turkey in modern times.

Key words: Ottoman Empire, Musiqi-i Humayun, Darulelhan, Turkish music, Atatürk, orchestra, composer

Məqalənin redaksiyaya daxilolma tarixi: 14.02.2025

Qəbul olunma tarixi: 05.03.2025